

آلونک‌نشینی در تهران

نوشته: دکتر پرویز پیران عضو هیات علمی دانشگاه علامه طباطبائی

جمع‌بندی نظری

در بحث‌های گذشته چند فرضیه اساسی که از مرور منابع مربوط به مباحث و مطالعات شهری استنتاج شده‌اند، ارائه گردید. چنین فرضیه‌هایی از اجزاء حیاتی فرآیند تحقیق علمی و مستند بشمار می‌رود، زیرا از پیوند آنها حول موضوعی معین و مساله پژوهشی مشخص، چهارچوب‌های تئوریک یا ساخت نظری تحقیقات میدانی و پژوهش‌های تجربی پدید می‌آید. لذا هر مساله پژوهشی در گام نخست باید فرضیه‌های اساسی مربوط به موضوع خود را حول محور و مساله معین، مشخص کرده و براساس مختصات و ویژگی آنها به تدوین چهارچوب عملیاتی و گردآوری داده‌ها بپردازد. در مورد مسکن ناهنجار نیز انجام این امر ضروری است که طی مباحث گذشته، ابعاد کلی آن ترسیم شد. در زیر خلاصه مهمترین این فرضیه‌ها درباره مساله مورد پژوهش فهرست وار بیان می‌شود:

۱- ازدیاد بر باز سه نوع زندگی (زندگی ایلی، روستایی و شهری) به دلایل تاریخی و ژئوپلیتیکی در فلات ایران همزیستی داشته‌اند و گرچه بهسراغ نظام اجتماعی و به مرور دستخوش تغییر می‌شده‌اند، تا شروع توسعه برون‌زایا تحمیلی کشور، مختصات اصلی خود را حفظ کرده، هر نظام وظایف محوله را انجام داده و به حفظ رابطه ارگانیک بین خود مبادرت می‌کردند. این سه نوع، گرچه به تحول درونی و ساختاری نیازمند بودند، لیکن باتوسعه برون‌زا به چنین تحولی دست نیافتند، ولی گاهی نیز از اساس تغییر کردند.

۲- توسعه برون‌زا یا تحمیلی جامعه ایران، همانند سایر جوامع عقب‌نگاه داشته شده، در جهت رفع نیاز به انباشت، برای انباشت مجدد که منطبق درونی و نیروی محرکه نظام بویای سرمایه‌داری است، شروع و گسترش یافته است. زیرا فرایند انباشت بی‌پایان، گسترش بازار را هم از نظر میزان مصرف و هم از نظر حیطه جغرافیایی الزامی می‌سازد.

۳- با شروع توسعه برون‌زای کشور و در جهت همه گیر ساختن الگوی مصرف خاص سرمایه داری غربی، شهر مرکزی در دستور قرار گرفته، رابطه سنتی سه نظام معیشتی مورد بحث گسیخته، وایل و روستا به ساختارهای مجزا و در حال فروپاشی بدل شدند.

۴- شهر مرکزی با شبکه همگون شهری همراه نبوده، ضرورت تغییر سریع الگوی مصرف، و ناتوانی زیرساختی کشور برای جذب غیرمتمرکز الگوی مصرف، سبب تمرکز فوق العاده شبکه شهری در پایتخت و باشدتی بمراتب کستردر چند شهردیگر شده است.

۵- این تمرکز فوق العاده به پدیده ماکروسفالی در شبکه شهری جان بخشیده و ناهمگونی شدیدی رابه ارمغان آورده است.

۶- شبکه شهری ماکروسفالی در پیوند با بخش سوم باخدمات رشد کرده، شهرهای بزرگ و ویژه پایتخت به ایستگاه خدماتی کالارسانی به جمعیت مصرف کننده واحداث تاسیسات مورد نیاز مصرف و اسکان جمعیت بدل شده، دفاتر شرکت‌های بین المللی در کنار شبکه توزیع متورم و تبهکار، انبوه روستائیان جوان و آماده کار را به پادویی یا به کارهای ساختمانی می‌کشاند.

۷- مهاجرت نیروی کار جوان روستا به شهر و تشدید این فرآیند از طریق اصلاحات ارضی از بالا و افزایش قیمت نفت خام، سبب تخلیه روستاهای بسیار و رواج مهاجرت بنه کن می‌گردد.

۸- تمرکز شدید شبکه ماکروسفالی شهری سبب تشدید مشکلات شهری و از جمله سرپناه و معضل مسکن می‌گردد و از آنجا که نعم مادی و خدا دادی بر اساس قشر بندی و سلسله مراتب اجتماعی توزیع می‌شود گروهی بانداش سرپناه روبرو می‌شوند.

۹- تهی دستان شهری از طریق اسکان در مسکن ناهنجار که ۱۴ نوع مسکن بر طیف بندی تقریبی مسکن در ایران را در بر می‌گیرد، به این معضل واکنش نشان داده، اجتماع‌های شهری مانند زاغه‌نشینی و آلونک‌نشینی قارچ گونه می‌رویند.

۱۰- اجتماع‌های زاغه و آلونک‌نشینی شهری که مختصات خرد و تجربی آنها زمینه ساز سطح خرد تحلیل‌اند، از مختصات اجتماع شهری بهره دارند. به زبان دیگر چنین اجتماع‌هایی.

الف: در برگزیده مکان جغرافیایی مشخص‌اند؛

ب: منافع مشترکی ساکنین را بهم پیوند می‌دهند؛

ج- الگوهای مشترکی بر روابط اجتماعی - اقتصادی ساکنین آنها حاکم است؛

د- تجانس گروهی و همبستگی نسبتاً بالایی خاصه در مواجه با مسایل مشترک و افراد خارج از اجتماع از خود بروز می‌دهند.

ه- نهادهایی خاص خود پدید آورده‌اند، و بالاخره

و- یکدیگر را بخوبی کنترل می‌کنند.

۱۱- اجتماع‌های بد مسکن که از این پس و بر اساس گویش ساکنین این قبیل اجتماع‌ها، آلونک‌نشینی خوانده می‌شود، پس از جذب افراد دیگری که ضرورتاً تهی دست نیز نیستند، در برخی موارد آسیب‌های اجتماعی مشخصی (اعتیاد و فحشاء) را به وجود می‌آورند.

حال با طرح فرضیه‌های اساسی و محوری پژوهش در مسکن ناهنجار و شکل بارز آن یعنی آلونک‌نشینی و بیان چهارچوب نظری تحقیق، تدوین چهارچوب عملیاتی و دست‌یازی به تحقیق عملی در دو مرحله زمینه‌سنجی و تحقیق اصلی در دستور قرار می‌گیرد.

در اینجا جا دارد تا از زحمات صمیمانه دانشجویان درس برنامه ریزی شهری، گرایش برنامه‌ریزی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی که بعنوان کار عملی درس به یاری نگارنده شتافته و با تکمیل سئوالات مرحله زمینه‌سنجی پژوهش چه در قالب تک‌نگاری کیفی و تکمیل پرسشنامه‌های تحقق‌یابی براساس یک دهم خانوارهای ساکن اجتماع‌های آلونک‌نشینی مناطق ۲، ۴، ۸، ۱۰، ۱۵، ۱۶ و ۲۰ شهرداری تهران، اطلاعات اولیه را گرد آورده‌اند سپاسگزاری کنم. در بخش پایانی این تحقیق از نتایج اطلاعات بدست آمده توسط این عزیزان استفاده خواهد شد.

در این گفتار سعی بر آن است که مشاهده دست اول و از نزدیک در قالب طرح پژوهشی مدون صورت پذیرد و بر بخشی از اجتماع مسکن ناهنجار درنگ کرده، مختصات تاریخی، نحوه شکل‌گیری و تطورات زمانی آن از نزدیک مشاهده شود تا از رابطه متقابل تئوری و تحقیق تجربی برای رسیدن به تئوری پالایش یافته تر بعنوان فرآیندی دایمی، شناخت مسکن ناهنجار و شکل خاص آن یعنی آلونک‌نشینی ارتقاء یابد و فرضیه‌ها، متکی به تجربه و مستند شوند و بد مسکنی یا مصداق شهرنشینی شتابان و ناهمگون به نحوی مناسب معرفی گردد.

چار چوب عملیاتی: آلونک نشینی در تهران

الف: جامعه آماری تحقیق، اجتماع های آلونک نشین ساکن مناطق ۲، ۴، ۸، ۱۵، ۱۶ و ۲۰ شهرداری تهران با تخمین حدود ۸ هزار خانوار، ساکن بیش از ۸ هزار آلونک. با پیوند ارگانیک و روابط نزدیک اجتماعی، صورتبندی و ساختار مشخص و ساخت فیزیکی معین و دارای ویژگی های اجتماع شهری در جهان سوم با شرایط نامناسب سرپناه یا بدمسکنی.

ب: مراحل عملیات پژوهش - مراحل عملیاتی تحقیق از سه مرحله کلی تشکیل می شود و در مرحله نخست منابع مربوط به موضوع جمع آوری و از نظر ماهیت اساسی، تاریخچه شکل گیری اجتماع، شیوه بررسی، نوع نمونه گیری و شیوه آن تحلیل محتوا می شود. در مرحله دوم، تحقیق زمینه سنجی هم بر اساس نگاری هر منطقه آلونک نشین و هم بر اساس پیمایش آماری یک دهم هزارهای ساکن اجتماع از طریق مصاحبه حضوری و تکمیل پرسش نامه ها، اطلاعات زمینه ای جمع آوری و استخراج می شود.

ج: مرحله سوم با بهره گیری از اطلاعات بدست آمده از مرور منابع و هم از تحقیقات زمینه سنجی چهارچوبی جدید تدوین، و پژوهش اصلی برای کل پیمایش تحلیلی آغاز می شود.

گاهی گذرا به چارچوب عملیاتی مرحله اول پژوهش یا مرحله زمینه سنجی

تکنیک جمع آوری اطلاعات مرحله اول مشاهده و پرسش و پاسخ آزاد در محل و به شکل کلی تک نگاری تعیین شده است. لذا مانند تمامی تک نگاری ها بررسی جامع جنبه های عینی و ذهنی کل اجتماعی مورد نظر ضرورت می یابد. مرسوم شده که پس از بیان تاریخچه شکل گیری و نحوه شکل گیری و تطور برخی اجتماعی، جمع آوری اطلاعات از موارد کاملا عینی، مشهود و قابل شراش شروع و به تانی به مسایل ذهنی تر و ارزشی راهیابی می شود. لذا مرحله بندی زیر در نظر گرفته شده و مبنای تقسیم کار بین اعضای هر گروه تحقیق مستقر در مناطق یادشده شهرداری تلقی می شود.

الف - تاریخچه شکل گیری اجتماع مورد نظر (منطقه آلونک نشین)

۱- اولین گروهی که هسته اصلی اجتماعی را پایه گذاری کردند چه کسانی بودند و ویژگی های آنان چه بود؟

۲- چرا و چگونه محل کنونی برای استقرار انتخاب شد؟

۳- سایر افراد چگونه با خبر و به این اجتماع وارد شدند؟

۴- آیا فقط افراد معینی پذیرفته می شوند؟

۵- آیا می توان تاریخ اجتماع را به مرحله های متفاوتی تقسیم کرد؟ اگر بله، بنای تقسیم بندی چیست؟

۶- چه وقایع مهمی در زندگی اجتماع از بدو تشکیل تاکنون رخ داده است؟

ب: ساخت فیزیکی:

۱- توصیف کاملا دقیق محل قرار گرفتن اجتماع مورد نظر (آدرس کاملا دقیق)

۲- تخمین مساحت منطقه آلونک نشین با گام زدن محیط آن

۳- تدوین کروکی یا نقشه منطقه آلونک نشین، شمارش دقیق واحدهای مسکونی درون منطقه و مشخص کردن آنها بر روی نقشه

۴- عکسبرداری از محل، عکس از نقطه مرتفع مشرف به اجتماع زاغه نشین در صورت امکان، عکس تمام نما (پانوراما)ی اجتماع، عکس از جهات پاناکون خاصه مدخل ورود و خروج

۵- حصار و دیوار گرداگرد اجتماع در صورت وجود

۶- معماری کل اجتماعی آلونک نشین، مصالح بکار رفته و تخمین قیمت.

۷- توصیف کامل واحدهای مسکونی، مساحت، نقشه و سایر مشخصات، تقسیم بندی درونی واحدهای مسکونی.

۸- امکانات واحدهای مسکونی از قبیل آب آشامیدنی، برق، دستشویی و سیستم فاضلاب و غیره بدقت و در صورت امکان با تصویر

۹- ریزوسوئیل موجود در واحدها و تخمین ارزش کلی (تعداد آنتن های تلویزیون، نوع تلویزیون، رادیو، یخچال و سایر وسایل)

۱۰- وضع بهداشتی در کل اجتماع آلونک نشین

○ با شروع توسعه برونزای کشور و در جهت همه گیر ساختن الگوی مصرف خاص سرمایه داری غربی، رابطه سنتی سه نظام معیشتی از هم پاشید و ایل و روستا به ساختارهای مجزا و در حال فروپاشی تبدیل شدند.

○ شبکه شهری گسترده در پیوند با بخش خدمات رشد کرده و شهرهای بزرگ بویژه پایتخت را به ایستگاه خدمات کالا رسانی به جمعیت مصرف کننده بدل می سازد.

* ج: جمعیت شناسی اجتماع آلونک نشین

۱- تعداد جمعیت

۲- ترکیب جنسی جمعیت

۳- ترکیب سنی جمعیت

۴- جمعیت فعال به تفکیک زن و مرد

۵- مهاجرت از چه نقطه ای به اجتماع آلونک نشین صورت گرفته.

۶- علل مهاجرت

۷- آیا به مبدا مهاجرت مراجعه می شود؟ اگر می شود به چه منظوری؟

* د: وضعیت شغلی:

۱- ساخت خانواده (تک همسری - چند همسری - پدر سالاری -

نفوذ زن و غیره دقیقا قید شود)

۲- روابط خانوادگی (موارد ناسازگاری، شیوه بروز، موارد طلاق در مدت اقامت در اجتماع زاغه نشین)

۳- روابط افراد درون اجتماع آلونک نشین با هم، موارد اختلاف نحوه بروز اختلاف، تجاوز به حقوق فردی و نظایر آن.

۴- همیاری گروهی و اشکال آن

۵- میزان تجانس و همسنگی، شاخص های آن و نمودهای آشکار آن

۶- شیوه ازدواج از مرحله خواستگاری تا عقد - میزان مهریه - شیربها، نحوه پرداخت مخارج عروسی - مراسم عروسی و نظایر آن.

● و: تعلیم و تربیت و فرهنگ

۱- میزان سواد به تفکیک جنس

۲- مدرسه کودکان، مقاطع تحصیلی و میزان استقبال از این امر ۳- اعتقادات مذهبی

۴- پایبندی به اصول اخلاقی بطور کلی

● ز - تفریحات و سرگرمی ها:

۱- نحوه گذران اوقات فراغت به تفکیک مرد، زن، کودک، نوجوان.

۲- ورزش و میزان شیوع و انواع آن

۳- گردشگری و انواع آن

● ح - رابطه اجتماع با محیط پیرامون

۱- برداشت و نظر ساکنین در مورد اهالی اطراف اجتماعی آلونک نشین

۲- شیوه های برخورد و نوع بروز

۳- برخورد مقامات مسوول کنترل امور شهر با ساکنین اعم از شهرداری، شهربانی، کمیته و نظایر آن... با اجتماع آلونک نشین.

● ط - روانشناسی اجتماعی

۱- رفتارهای اهالی ساکن اجتماع آلونک نشین (اعم از تهاون، رقابت، انزوا،

گروه گرایی، خودمحوری و نظایر آن)

۲- کجروی، (شدت و انواع دقیقا ثبت شود)

۳- باورها از هر نوع